

8. ЦДАВОВУ України, ф. 3833, оп. 1, спр. 145, арк. 1.
9. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1970-1990-і роки / Гіроакі Куромія ; пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. — 510 с.
10. ЦДАВОВУ України, ф. 3833, оп. 2, спр. 121, арк. 39.
11. ЦДАВОВУ України, ф. 3206, оп. 1, спр. 46, арк. 20.

This article deals with correlation of social and national parameters in Ukrainian-Russian relations during the Second World War.

Key words: Russian-Ukrainian relations, national positioning, national identity, international conflicts, nationalism, language policy.

Отримано: 30.10.2014

УДК 321.01

А. В. Найчук

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ В ГЛОБАЛЬНІЙ СВІТОБУДОВІ

В статті на основі філософсько-політологічного аналізу розглянуто актуальні проблеми розбудови держави в умовах глобального світу.

Ключові слова: влада, держава, глобалізація, суверенітет, транснаціональні корпорації.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. в соціологічний обіг увійшло поняття «глобалізація», яке почали використовувати не тільки у наукових працях, а й у засобах масової інформації. Зміст слова вибудовує парадигму, яка містить розуміння подій, що відбуваються у світі епохальних змін. Щодо сутності глобалізації, то слід зазначити, що поняття «глобальний» має як мінімум два значення. Під першим розуміють такі характеристики, як всесвітній, охоплюючий усю земну кулю, під іншим – всебічний, повний, всезагальний, універсальний. При цьому необхідно відмітити, що хоча термін «глобалізація» отримав широке розповсюдження в наші дні, однак, він не має чіткого визначення [1, с. 76]. Кожен із напрямів науки, відповідно до сфери діяльності, акцентує увагу на тих особливостях глобалізації, які пов'язані з його специфікою.

Серед аналітиків політики також застосовують різні трактування глобалізації. Прибічники реалістичної парадигми розуміють її в дусі зіткнення цивілізацій (С. Хантінгтон), як геополітична побудова світу, за якої належність до одного з регіонів відіграє важливу, але вже не головну роль

(Ф. Сашвальд). Неоліберали розглядають глобалізацію як кінець історії (Ф. Фукуяма), остаточну перемогу і поширення на увесь світ західних цінностей – ринкової економіки, плюралістичної демократії тощо; як процес групового подолання державою своїх національних інтересів і створення «співтовариства цивілізаційних країн» (Р. Ліпшцу).

Дж. Розенау доводить, що процеси глобалізації відрізняються тим, що вони не знають ніяких територіальних і юридичних бар'єрів, вони легко долають державні кордони і здатні зачепити будь-яку соціальну спільність у тому чи іншому місці світу. На його переконання, будь-яка сукупність взаємодій, яка має потенціал необмеженого розповсюдження і здатна без перешкод подолати національні юрисдикції, повинна розглядатися як процес глобалізації [2, с. 69-70].

Відтак, розглядаючи глобалізацію як цивілізаційний процес, не можна не визнати, що вона формує певну системну якість планетарного масштабу – сучасну світову систему, побудовану на нових взаємозв'язках, цінностях, які охоплюють всі сфери суспільної діяльності: політичну, економічну, культурну. Дані зміни безпосередньо зачіпають, хоча і в різних межах, усі національні держави, одночасно піднімаючи проблему їх суверенності [3, с. 16-19], що знайшло відображення у працях М. ван Кревельда, З. Баумана, У. Бека, Е. де Ясаї, В. Малахова, М. Михальченка та ін.

Метою статті виступає дослідження суверенітету держави в глобальному світі через призму філософсько-політологічного дискурсу.

Найсуттєвішою політичною та юридичною умовами існування незалежної держави як територіальної організації населення вважається її суверенітет. Термін «суверенітет» походить від латинського слова *suveranus*, яке трансформувалося в давньофранцузьке *sovereigns*, тобто верховний.

Виникнення даної політико-правової категорії, в першу чергу, було обумовлено необхідністю посилення державних основ, формування централізованої державності. Теорія суверенітету як така отримала вперше своє часткове трактування в рамках природного права, у працях Т. Гоббса, Ж. Руссо та інших. Підвалини сучасного розуміння суверенітету були закладені Ж. Боденом. У праці «Шість книг про республіку» він визначав суверенітет як вищу владу над громадянами й підданими, яка сама творить закони, і є вільною від підпорядкування якимось іншим

законом. Таке визначення суверенітету було спрямоване проти поширеного на той час феодального, удільного сепаратизму, на обґрунтування незалежної світської централізованої держави, вільної від претензій церкви на владу в суспільстві. Даний принцип суверенітету став причиною того, що з XVI ст. вся політика будується на світській основі, організаційним виявом якої виступає історична держава. Принцип суверенітету стає політичним явищем протягом усієї новітньої доби тому, що саме він формував життя людської спільноти, яка прямо залежить від збереження цілісності свого буття і своєї свободи.

В сучасних умовах суверенітет найчастіше розглядається як верховенство влади держави в середині країни та її незалежність від влади будь-якої держави [4, с. 343]. Відповідно, в основу суверенітету покладено два начала – внутрішнє і зовнішнє, які базуються на праві держави на самостійну внутрішню і зовнішню політику, праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи. Це політико-юридичне вираження самостійності держави, її незалежності від зовнішнього впливу.

Однак, суверенітет не зводиться цілком до самої тільки державної незалежності, а полягає ще й у власному, самостійному визначенні своїх зв'язків, тобто суверенних залежностей. В чому полягає сутність поняття «суверенна залежність»? Певною формою державної залежності, але вже такої, що встановлена свідомо й суверенно, слід вважати членство країн у різних міждержавних організаціях та об'єднаннях, делегування їм частини власних повноважень. Коли окрема особа вступає до певної організації, вона покладає на себе зобов'язання дотримуватися її статуту, тобто сама суверенно обмежує свою свободу заради якоїсь мети чи вигоди. Будь-яка угода між двома суверенними суб'єктами є вираженням їхньої обоюдної згоди на взаємне обмеження свого суверенітету. Так само і держава втрачає частину свого суверенітету, вступаючи до того чи іншого міждержавного об'єднання, укладаючи двосторонні угоди або приєднуючись до угоди колективної [4, с. 147].

Такий підхід лежав в основі світобудови останніх століть. Водночас світова система – це людство в динамічному розвитку, взаємодії його складових елементів. Світова система існувала протягом всієї історії людської цивілізації. Розвиток світової системи постійно був спрямований на досягнення цілісності, космічної універсальності, і переломним моментом в цьому напрямі можна вважати пере-

хід від епохи розвитку світової системи в рамках локальних цивілізацій до сучасної, як уже зазначалося, світової системи – системи глобалізаційної цілісності.

Сьогодні не існує єдиної думки щодо подальшої долі національної держави і суверенітету як якісної характеристики державної влади. З одного боку, державний суверенітет зазнає впливу ззовні – за участю нових акторів на світовій арені – транснаціональних компаній як виразників інтересів світової капіталістичної економіки і великих міжнародних організацій та союзів держав – суб'єктів глобалізаційної політики. З іншого боку – різних національних, релігійних меншин, кількість яких нині продовжує збільшуватися [2, с. 179]. Сама дискусія набирає яскраво виражений ідеологічний характер, часто набуваючи фундаментально-протилежного змісту. Загалом, можна виділити, в підході до з'ясування сутності суверенітету, два напрями:

– під тиском глобалізації держави втрачають свій суверенітет в управлінні соціальними і політичними процесами, які вибудовуються як на їхній території, так і за її межами;

– глобалізація не вносить якісно нових змін у сформовану міжнародну систему, де суверенні держави є головними акторами [5, с. 128].

Проте мова йде не про категоричний вибір між двома напрямками – збереженні або зникненні державного суверенітету, як про два альтернативних варіанти. Дослідники, що притримуються тієї або іншої позиції, розходяться як в оцінці масштабів, так і характері самого явища «деградації суверенітету».

Перший напрям складають науковці, одні з яких вважають, що держава за сучасних умов втратить повністю свій суверенітет, інші – що суверенітет лише частково буде втрачений державою, за умов часткової передачі своїх функцій наддержавним світовим структурам.

Основною детермінантою, яку визначають дослідники, що впливає на сучасну державу, є економічні процеси. Як зазначає британський соціолог З. Бауман, «... найважливіші наслідки пов'язані з руйнуванням економічної стійкості. Нездатні більше «зводити баланс» в економіці, і в той же час керуючи лише політично-вираженими інтересами населення, яке знаходиться в сфері їх політичної влади, національні держави все більше перетворюються у виконавців волі й повноважних представників сил, які вони не можуть

і надіятися поставити під політичний контроль» [6, с. 95]. Американський економіст Дж. Сакс, досліджуючи сфери компетенції національних держав при прийнятті ними рішень у зовнішньоекономічній сфері, констатує: «Одним із результатів процесу глобалізації стала кардинальна зміна ролі національних ринків. Сьогодні виробництво може стати ефективним тільки в тому випадку, якщо воно споконвічно орієнтується на глобальний ринок, а не обмежується вузькими рамками національної держави, що ще недавно було ведучим суб'єктом світових економічних відносин... Національна держава більше не грає ролі єдиного захисника економічних інтересів, а в регіонах, де установився міцний світ, уряд більше не розглядається як основний інструмент забезпечення національної безпеки» [5, с. 129].

Посилення транснаціональних корпорацій і формування глобальних фінансових ринків призвели до того, що значна частина фінансових потоків випала з-під контролю національної влади. Вартість операцій, які здійснюються на світовому ринку за один день, перевищують річний бюджет більшості держав. Теоретично біржові спекулянти можуть «знижити» курс тієї чи іншої національної валюти за декілька годин [7, с. 304].

Із розвитком глобальних взаємозв'язків посилюється вплив не тільки на економічний, але й на політичний суверенітет, відбувається звуження сфери компетенцій національних органів влади при прийнятті ними рішень у зовнішньополітичній сфері. На даний аспект звертає увагу польський дослідник М. Квієк: «... якщо суверенітет держави вже сприймають не як неподільний, а як спільний для неї та міжнародних агенцій, якщо держави вже більше не мають контролю над своїми територіями і якщо територіальний і політичний кордони стають дедалі більш проникними, дотримання основоположних принципів ліберальної демократії – самоврядування, демос, згода, представництво і народний суверенітет – стає безумовно проблематичним» [8, с. 94].

Відповідно, відбуваються зміни і в «правилах гри» у світовій політиці, між інституціями і організаціями. Під інституціями розуміються діючі базові та приховані правила здійснення влади та панування, тобто формальні й неформальні настанови, як себе вести, необхідні для здійснення певних форм національної і міжнародної політичної практики, державний контроль над обмеженою територією, питання міжнародного визнання та дипломатії, монополія на інструмент влади, правова незалежність тощо.

До організацій відносяться спеціальні актори, які володіють фінансовими і просторовими ресурсами, а також правовим статусом (всесвітньо-економічні актори та актори глобального громадянського суспільства).

Якщо в період модерну в основі матриці світосистеми лежали інституції, то в період постмодерну відбувається «велика трансформація», згідно з якою національна держава і система міжнародних відносин між державами, що визначаються простором колективних політичних дій, поступово змінюються під тиском як із середини, так із зовні, поступаючись більш складній (несприймаючій кордонів, змінюючій владні правила, парадоксальній, непередбаченій субполітичній і всесвітньо-політичній системі) [9, с. 19-21]. Політика держави у збереженні суверенітету в зазначений період попадає в невизначене становище подвійної континентальності: нестійкі ні старі базові інституції і системні правила гри, ні специфічні організаційні форми та ролі діючих сил. Усе в ході цієї гри ламається, переписується та погоджується заново. Як далеко це може зайти, залежить від випадкових обставин, а також від цілі та альтернативи державної політики в цілому. За таких обставин М. ван Кревельд, поклавши в основу економічний фактор, вважає, що все, що можуть зробити держави, – це «плисти за течією». Вони повинні потурбуватися про те, щоб їх громадяни вивчали іноземні мови, а також нові міжнародні мови опрацювання даних; вони повинні вступати в міжнародні організації, щоб бути впевненими, що їх інтереси не залишаться неврахованими; вони повинні розвивати комунікаційні та транспортні мережі, що в більшості випадків означає їх інтеграцію з аналогічними мережами сусідів; нарешті, їм необхідно використовувати нові можливості для торгівлі – знижувати тарифи, забезпечувати стабільність і конвертованість валюти, відкривати фінансові ринки, дозволяти вільно циркулювати інформації в самій державі, її економіці та суспільстві. Якщо вони зроблять це, то, ймовірно, будуть процвітати. Ті ж держави, які за релігійними, ідеологічними або іншими причинами відмовляються від такої поведінки, «втомилися», приречені на відставання в майбутньому [10].

На сучасному етапі окремі держави, якими б сильними та могутніми вони не були, спираючись лише на власний потенціал, не зможуть створити самодостатню імперію або претендувати на світове панування.

Виходячи з цього, У. Бек, З. Бауман, М. ван Кревельд намагаються обґрунтувати ідею щодо неминучого зникнен-

ня інституту державного суверенітету в силу його історичної обмеженості й економічної неефективності. Як зазначає У. Бек, «Сіль аргументу метагри полягає в наступному: шанси гравців у значній мірі залежать від їх самоідентифікації і нового тлумачення політики. В них – передумови успіху. Тільки критика національно-державної ортодоксії і нові категорії, які беруть на озброєння новий космополітичний погляд, відкривають нові шанси» [9, с. 23]. Оцінюючи цей процес як однозначно прогресивний і неминучий, будучи прихильниками економічного детермінізму, у той же час вони незначну увагу приділяють викликам для державного суверенітету в перехідний період.

Представником другого напрямку виступає американський економіст Л. Туроу. Погоджуючись з тим, що глобалізація неминуче веде до втрати державної автономії, у той же час він підкреслює, що ця втрата є частковою. Л. Туроу звертає увагу на те, що національна держава хоча і втрачає частину своїх функцій, вона, як і раніше, відіграє роль регулятора економічних і соціальних процесів. На думку Л. Туроу, «капіталізм, як і будь-яка система, має переваги і недоліки. Великою перевагою капіталізму є його здатність стимулювати економічне зростання і приводити у відповідність обсяг виробництва і споживчого попиту. У той же час капіталізму властиві, принаймні, три серйозних недоліки: рецесії, фінансові кризи, обмеженість довгострокових інвестицій у таких галузях, як наукові дослідження, інфраструктура тощо» [5, с. 134]. Саме на вирішення цих завдань, вважає науковець, держава буде спрямовувати свою діяльність у ХХІ столітті.

Становищу слабозвинутих держав в глобальному світі приділяє увагу Ф. Фукуяма. Підтримуючи думку, що принципи суверенітету і недоторканості національної держави фактично зруйновані й, врешті, сьогодні не дотримуються, Ф. Фукуяма вважає, що ці держави «слабкі» не за масштабом, а за адміністративним потенціалом управління економікою, що підриває принцип суверенітету. Вони створюють проблеми для себе і для інших, збільшують вірогідність того, що будь-яка з країн міжнародної системи захоче втрутитися у їх внутрішні справи. «Гуманітарна інтервенція» 90-х рр., на думку Ф. Фукуяма, призвела до того, що міжнародна «імперська влада» де-факто розповсюдилася на усю «слаборозвинену» частину світу. Дану інтервенцію часто очолює американська військова сила, а до вирішення проблеми побудови «сильної держави» під-

ключилася коаліція європейських країн, Австралія, Нова Зеландія і Японія. Для Сомалі, Камбоджі, Боснії, Косова, Афганістану поняття «світова спільнота» вже не абстракція, а реальність. В даних країнах суверенітет як такий перестав існувати, функції їх урядів передані ООН або іншим неурядовим організаціям [3, с. 157, 165].

Подібна міжнародна влада може бути позитивним явищем, якщо вона заснована на принципах підтримки прав людини і демократії, але все рівно це чужа влада. Правління такого роду – прецедент відмови від суверенітету і передачі правління міжнародним органам.

Зупинимось ще на одному моменті, на який не зважають «економісти», якій теж відіграє важливу роль у збереженні суверенітету держави, це співвідношення: громадянин – нація – держава.

Політика націобудівництва, спрямована на формування однорідної культурної спільності, як виявляється, занадто дорого коштує і не приносить очікуваних результатів. Зміни в даній сфері можна охарактеризувати таким чином: «нація-держава» перестає виступати переважним об'єктом як для індивідів, так і для груп.

Проте, в державах різного типу даний процес відбувається по-різному. В штучних політичних утвореннях, якими є більшість постколоніальних держав, посилюються етнолінгвістичні та етноконфесійні лояльності, які «розривають» кордони держав. Не випадково постколоніальні політичні одиниці називають не «націями-державами», а «державами-націями». З погіршенням економічної ситуації в африканських країнах посилюється «трайбализм», який вибудовує солідарність по етнічному або родоплемінному принципі.

Не послаблюються, а в ряді випадків і загострюються сепаратистські настрої в індустріально розвинутих країнах із поліетнічним населенням: залишається відкритим питання про незалежність Країни Басків, збільшує електорат Фламандський союз в Бельгії, який виступає за вихід з останньої.

Отже, глобалізація не тільки не призвела до зменшення претензій етнічних меншин на суверенітет, але й озброїла їх новими можливостями, які стали основою загрози державі із середини.

Глобалізація веде також до стирання наявних особливостей (культурної уніфікації) та появи нових. Поява нових особливостей проходить у двох формах:

– формування субкультурних особливостей, підігнання життєво-стильових характеристик груп під фундаментальні різниці «культур»;

– поглиблення вже існуючих національних особливостей, пов'язаних з релігійною належністю (наприклад, розмежування «християнської» та «ісламської» цивілізації).

Держава, стає «посудиною» для більш ніж однієї культури, не в силах зупинити процес культурної диверсифікації на власній території [7, с. 306-307]. Національна держава як інститут втрачає контроль над самоідентифікацією індивіда. «Держава-нація» поступово перестає бути тією «уявною спільнотою», членство в якій переживається як особисте «зосередження», як дещо конституційоване для індивідуальної ідентичності. Місце громадянина держави можуть займати уявні спільноти, засновані на економіці, ідеології, релігії, знаннях. Таку ситуацію К. Лаш назвав «бунтом еліт»: «... Багатії припинили ототожнювати себе з якоюсь конкретною нацією-державою. Громадяни споживачі можуть відсторонитися від політичного життя нації-держави і блукати в пошуках найменш затратного громадянства в найзисковіших чи найменш обкладених податками місцях світу. Рухливі кризькордонні групи проявляють, природно, менше інтересу до участі в розв'язанні локальних проблем» [8, с. 91-92]. Відповідно для постсучасних індивідів приналежність до субнаціональних або наднаціональних організацій може бути важливіше, ніж належності до держави. Настільки важливіше, що вони більше не рахують своїм обов'язком ні службу в армії, ні інші прояви традиційних патріотичних добродішностей.

В кінці 90-х років серед французів було проведено опитування, в якому пропонувалося відповісти, «що для них важливіше»:

- державно-національна належність;
- соціальна належність;
- власна ідентичність.

На користь першого питання відповіли лише 6%, другого – від 6 до 10%. Найбільше респондентів, від 78 до 84% вибрали третю відповідь. Згідно з іншим опитуванням, на питання про готовність захищати державу із зброєю в руках у випадку загрози національній безпеці, заперечну відповідь дали 41% німців, 46% французів, 46% японців, 49% бельгійців та 54% італійців [11, с. 23-30].

Отже, нові реалії пов'язані з глобалізацією, свідчать про якісні зміни у світовій системобудові. Їх утвердження

відбувається за рахунок трансформації основного суб'єкта політики – держави. Її суверенна залежність буде визначатися з одного боку – економічним потенціалом, з іншого – глибоким національним усвідомленням і самоідентифікацією політичної нації. Це практично підтверджується становищем таких країн, як Японія, Китай, Велика Британія (прикладом може слугувати референдум у Шотландії).

Щодо України, яка утверджується на переломному етапі історії, то її характерною рисою є звернення до традицій. Проте становлення нової ідентичності української нації, формування незалежної держави відбувається за надзвичайно складних обставин. Причинами цього є:

– політична криза, яка характеризується довготривалим конфліктом політичних еліт;

– економічна криза, що заблокувала формування єдиного і самодостатнього ринку, за відсутності якого політична нація існувати не може;

– духовна криза, розрив суспільних зв'язків, який руйнує будь-яку колективну ідентичність;

– етнічне відродження національних меншин, котре актуалізує пріоритети етногрупової ідентичності перед загальнонаціональною українською [12, с. 188].

Як результат – зниження рівня національної безпеки України, що призвело до катастрофічних наслідків – втрати території, військових дій на сході України, в яких через нестачу військової техніки та амуніції (цитуючи відомого літературного героя «все було вкрадено до нас») і некомпетентію «генералітету» гинуть сотні українців. Настав час відкинути зайві амбіції щодо боротьби за владу, провести критичний аналіз політичного та економічного становища держави у світовій системі, консолідуватися. Запорукою демократичного напрямку є вибори у Верховну Раду 26 жовтня 2014 року, розбудова української держави на принципах європейських цінностей.

Список використаних джерел:

1. Кессиди Ф. Глобализация и культурная идентичность / Ф. Х. Кессиди // Вопросы философии. — 2003. — № 1. — С. 76-80.
2. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седелника ; общая ред. и послесл. А. Филиппова. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
3. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке : [пер. с англ.] / Френсис Фукуяма. — М. : АСТ : АСТ МОСКВА ; Владимир : ВКТ, 2010. — 222 с.

4. Рябов С. Політологічна теорія держави / С. Г. Рябов. – 2-е вид. – К. : Тандем, 1996. – 240 с.
5. Алексєєнко І. В. Трансформація ролі національної держави і природи суверенітету в умовах глобалізації / І. В. Алексєєнко // Нова парадигма : журнал наукових праць / гол. ред. В. П. Бех. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 48. – С. 126-135.
6. Бауман З. Глобалізація. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М. : Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.
7. Малахов В. Национализм как политическая идеология : учебное пособие / В. С. Малахов. – М. : КДУ, 2005. – 320 с.
8. Квіск М. Університет і держава : вивч. глобал. трансформації / М. Квіск ; пер. з англ. Т. Цимбала. – К. : Таксон, 2009. – 380 с.
9. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономика / У. Бек ; пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника. – М. : Прогресс-Традиция ; Изд. дом «Территория будущего», 2007. – 464 с.
10. Кревельт ван М. Расцвет и упадок государства / Мартин ван Кревельт. – Режим доступу: http://marsexxx.com/lit/martinvan_%20creveld-the_rise_and_decline_of_the_state.htm
11. Доган М. Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство – нации, власть / М. Доган // Мировая экономика и международные отношения, 1999. – № 10. – С. 23-30.
12. Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічний та онтологічні проблеми розвитку : колективна монографія : у 3-х книгах / за заг. ред. д-ра філософ. наук, проф., члена-кор. НАН України Миколи Михальченка, д-ра філософ. наук, проф. Валерія Скотного. – К.-Дрогобич : Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – Кн. 2. – 244 с.

This article deals with relevant problems of state building in the frames of global world on the base of politico-philosophical analysis.

Key words: authority, state, globalization, sovereignty, transnational corporations.

Отримано: 2.11.2014